

svestrano obrađen materijal predstavlja odličnu osnovicu za pouzdane nove zaključke, za potvrdu ili eventualnu reviziju starijih. Nadajmo se da ćemo uskoro dočekati i druge dijelove autorova ambicioznog projekta.

ZDENKA RIBAROVA

BREVIJAR PO ZAKONU RIMSKOGA DVORA, 1491. Faksimil (faksimilna reprodukcija) jedinoga sačuvanoga originalnoga primjerka, Venecija, Biblioteca nazionale Marciana, Breviario glagolitico, Inc. 1235. Izdavač: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. Urednik: A Nazor, grafički urednik: Martin Žnideršič. Tisak i uvez: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, Graz. Zagreb, 1991. + Prilozi: Ivan BAKMAZ, Anica NAZOR, Josip TANDARIĆ. Grafički zavod Hrvatske, Zagreb 1991, str. 144.

Povodom 500. obljetnice prvotiska hrvatskoglagojskog *Brevijara po zakonu rimskoga dvora*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti objelodanila je faksimilno izdanje toga djela, obilježavajući time i 125 godina svoga djelovanja. Izvršni je izdavač ovoga zahtjevnog projekta Grafički zavod Hrvatske (Izdavačka djelatnost), a urednica izdanja je dr. Anica Nazor.

Faksimil koji je sada izdan vjerna je kopija jedinoga sačuvanoga izvornog primjerka prvotiska brevijara, pa dosljedno reproducira original u veličini (VIII + 380 stranica formata 16,1 x 11,5 cm), u dvobojnom (crvenom i crnom) dvostupačnom tisku po 38 redaka (osim kalendara koji ide preko cijele stranice). Vidljive su i bilješke koje je unosio prvi vlasnik Albonesi, ostali naknadno uneseni znakovi (npr. folijacija arapskim brojkama) kao i tragovi vlage i mjestimična oštećenja papira. Svakako valja naglasiti veoma uspješnu tehničku izvedbu ovog faksimila, za što treba odati priznanje uglednoj izdavačkoj kući Akademische Druck- u. Verlagsanstalt iz Graza. Budući da izvorni uvez prvotiska brevijara nije sačuvan, to uvez faksimila sadrži neke elemente s korica originalnoga primjerka prvotiska Misala iz 1483. god., koji se čuva u samostanu franjevac trećoredaca u Zagrebu. Cjelokupno je izdanje objavljeno uz financijsku pomoć Ministarstva znanosti, tehnologije i informatike Republike Hrvatske, Ministarstva prosvjete i kulture Republike Hrvatske i Gradskoga fonda za kulturu grada Zagreba.

Uz faksimil priložena je i knjižica s raspravama posvećenim problematici prvotiska Brevijara. Tekstovi su priređeni u Staroslavenskom zavodu Hrvatskoga filološkog instituta u Zagrebu. Ovdje ćemo tek ukratko prikazati radove objavljene u toj knjižici.

A. NAZOR: *Brevijar po zakonu rimskoga dvora (1491)* (str. 5 - 24). Autorica u članku ukratko opisuje sudbinu jedinoga sačuvanog primjerka prvotiska hrvatskoglagoljskoga *Brevijara po zakonu rimskoga dvora*, što se danas nalazi u Veneciji (Biblioteca nazionale Marciana). Primjerak je krnj, jer mu nedostaju korice i posljednji kvaternion, koji je vjerojatno sadržavao podatke o datumu i mjestu štampanja. No, kako tabla pomičnih blagdana u prvotisku *Brevijara* počinje godinom 1492., to je moguće on bio tiskan 1491. godine. Prvi je vlasnik knjige bio Teseo Ambrogio Albonesi, čije su biblijsko-egzegetske bilješke vidljive na marginama stranica. Posljednji je pak *Brevijar* u posjedu imao filolog i književnik Emilio Teza (krajem 19. stoljeća), koji ga je i proučavao, te došao do zaključka kako se ne radi o primjerku do tada poznatih glagoljskih *brevijara* (Baromićeva ili Brozićeva). Unatoč tomu što se Teza o ovom primjerku dopisivao s hrvatskim znanstvenicima V. Jagićem i D. Parčićem, njegovo je otkriće ostalo bez odjeka u stručnoj javnosti, na što su upozorili A. Cronia i L. Cini istom 1955. godine. Oni su *Brevijar* proučili i opisali, utvrdivši da je papir na kojem je knjiga tiskana lombardsko-venecijanskog podrijetla. No, kako je u Veneciji godine 1493. tiskan još jedan glagoljski (Baromićev) *brevijar*, kako izvori o prvotisku *Brevijara* šute, a tiskarski "privilegij" za nj autori još nisu našli u Državnom arhivu u Veneciji, to su dopustili mogućnost da je *Brevijar* iz 1491. godine mogao biti tiskan negdje izvan Venecije.

Osim ovog primjerka, sačuvan je i odlomak prvotiska *Brevijara* na pergameni, što ga je otkrio D. A. Parčić kao prišivak na početku vatikanskoga primjerka Brozićeva *brevijara*. Ovaj fragment od šest listova kalendara opširno je obradio tek polovicom ovog stoljeća Vj. Štefanić.

Autorica posvećuje dosta prostora opisu Like i Krbave iz 17. stoljeća, za koji se držalo da ga je napisao kao svoju biskupsku vizitaciju S. Glavinić. Taj opis sadrži navod o postojanju tiskare u Kosinju, u kojoj su tiskani ilirski *brevijari* (*Breviaria Illyrica*). Na temelju toga podatka, neki autori pretpostavljaju ili tvrde da je *Brevijar* iz 1491. godine tiskan upravo u Kosinju (npr. M. Bošnjak, V. Putanec, Z. Kulundžić). Autorica se stoga zadržava na novim rezultatima istraživanja M. Bogovića. On je utvrdio da Glavinić nije autor gore spomenutog opisa, a da zapisnici s njegove vizitacije Otočcu, Senju i Bribiru spominju *nove* *brevijare* i druge knjige kojima se tamošnji kler služio. Ti novi *brevijari* bili bi, po Bogovićeve mišljenju, glagoljski Levakovićev (iz 1648. god.) i Paštrićev (iz 1688. god.) *brevijar*. Bogovićevo mišljenje potkrepljuje A. Nazor podacima iz aprobacije pape Inocenta X., priložene u oba *brevijara* na latinskom i crkvenoslavenskom jeziku, u kojoj se oni nazivaju ilirskim i *novim* ilirskim *brevijarima*. Jednako se *novim* naziva i Levakovićev glagoljski misal (iz 1631. god.). Štoviše, u njemu stoji da se stari misali više ne smiju upotrebljavati ("stareh Misalov Slovenskago ezika toli vitlačenih koli rukopisnih ... ne služet se"). Liturgijska su izdanja Propagande za promicanje vjere usklađena s obnovljenim Rimskim misalom i *brevijarom*, u skladu sa zaključcima tridentskog koncila. Stoga je

opravdana Bogovićeve sumnja da se podaci iz navedenog opisa Like i Krbave odnose na prvotisak Brevijara.

No, A. Nazor zaključuje kako na temelju dosadašnjih spoznaja i rezultata istraživanja još nije moguće dati konačan odgovor na pitanje o mjestu tiskanja Brevijara iz 1491. godine te o inicijatorima i priređivačima toga izdanja.

J. TANDARIĆ: *Hrvatskoglagoljski tiskani brevijar iz 1491.* (str. 25 - 78). Autor se na početku rada (prvotno objavljena u časopisu SLOVO 34, 1984, 125-157) kritički osvrće na dosadašnja izučavanja ovoga brevijara, s osobitim naglasakom na radove Croniine i Cinieve te Štefanićeve. Namjera je Tandarićeve bila da identificira i detaljnije prouči biblijska čitanja, homiletski sastav i sanktoral prvotiska Brevijara, te da ga uspoređi s ostalim hrvatskoglagoljskim brevijarima, kako bi riješio pitanje o glagoljaškoj sredini koja je mogla biti zainteresirana za priređivanje i tiskanje toga djela. Autor zaključuje kako nijedan do danas sačuvani hrvatskoglagoljski rukopisni brevijar nije poslužio kao predložak za tiskanje Brevijara iz 1491. godine, budući da se on čak ne uklapa u potpunosti ni u koju brevijarsku skupinu poznatu na hrvatskome glagoljaškom terenu. Tako se, primjerice, u prvom dijelu crkvene godine (do korizme) izborom čitanja i tekstološkim značajkama prvotisak Brevijara približava najstarijoj glagoljaškoj tradiciji (koju čuva npr. I. vrbnički brevijar), a poslanice su sačinjene prema starijemu prijevodu s grčkog jezika, kao npr. u I. vrbničkom brevijaru i Brevijaru Vida Omišljanina. U korizmi se pak prvotisak prestaje slagati s BrVb₁, a odlomci Djela apostolskih i nekih poslanica prijevod su prema Vulgati (u tome je dijelu blizak npr., Dragučkom brevijaru). Među glagoljskim brevijarima Prvotisak je specifična pojava, jer su jedino u njemu izostavljene Petrove poslanice. Sanktoral se Prvotiska u cjelini slaže s rimskim, oblikovanim krajem 13. stoljeća. Istraživanja J. Tandarića pokazuju da se radi o tradiciji vrlo starih korijena i da ovaj brevijar nastaje izvan franjevačke sredine.

Premda u članku autor ne ulazi u dublju jezičnu analizu, on ipak navodi neke značajke po kojima se prvotisak Brevijara približava istarsko-kvarnerskoj sredini, kao što su pretežito ekavska realizacija jata i prisutnost zamjenice čē. U prilog toj tezi govori i venecijansko podrijetlo papira i bliskost istarskim brevijarima (Dragučkom i Beramskom) u sanktoralu i temporalu. Budući da kolofon Brevijara iz 1491. godine nije sačuvan, nije moguće sigurno odrediti mjesto njegova tiskanja. Po Tandarićevu mišljenju, Brevijar kakav je do nas došao ne govori u prilog tezi da je bio tiskan u Kosinju.

Članak J. Tandarića sadrži i vrlo iscrpan opis sadržaja prvotiska hrvatskoglagoljskog Brevijara (temporal, psaltir, kantici, antifone, počeci psalama i kantici na laudama, sanktoral, komunal) na str. 35 - 70.

I. BAKMAZ: *Prvo razdoblje hrvatskoglagoljskog tiskarstva (Analiza grafije)* (79 -122). Autor u članku (prvi put objavljenom u časopisu SLOVO 31,

1981, 103 - 132) detaljno analizira grafiju pet djela iz prvoga razdoblja hrvatskoglagoljskoga tiskarstva, u rasponu od prvotiska Misala iz 1483. godine do Bukvara Šimuna Kožičića iz 1530. godine, izdanja koja su nastala u različitim tiskarama. Međusobnom usporedbom oblikovanja i izvedbe slova (tj. onih koja se ističu lako uočljivom raznolikošću svojih oblika, a to su *a, g, z, ŷ, k, s, u, h, c, ê, ju*) te napose ligatura, autor dolazi do zaključka da grafija glagoljskih inkunabula odražava morfološki dijapazon koji se može pratiti i u rukopisnim kodeksima. Komparacija materijala (koja je dokumentirana i brojnim tabelarnim pregledima) pokazuje određenu nepovezanost u tehničkoj izvedbi grafičkih znakova, što je pokazatelj opiranja grafije glagoljskih inkunabula čvrstom svrstavanju u periodičke obrasce.

U ovom ćemo se prikazu osvrnuti tek na neke osobitosti vezane uz grafički inventar prvotiska Brevijara iz 1491. godine. Za njega Bakmaz utvrđuje da ga odlikuje rjeđa upotreba i manji broj oblika ligatura. U njemu se također nalaze kombinacije koje nisu svojstvene tradicionalnom načinu oblikovanja ligatura, a kasnije će se nalaziti u lomljenom obliku, a to su, npr., kombinacije: *gv, vd, žd, zv, už* i *pv*. U Brevijaru nalazimo sljedeće skraćenice: *o', e', i', ê'*, a opća je značajka najstarijih hrvatskoglagoljskih izdanja da se broj skraćenica s vremenom umanjuje. Inicijali u prvotisku Brevijara većinom su glagoljski (u visini oba retka), s razmjerno malo ukrasnih elemenata. Naslov ili početak odlomka ističu se znakom *Ⓒ*, a dvotočka i točka u sredini retka prisutne su kao svojevrsne interpunkcijske oznake. Već su ranije analize (osobito Štefanićeva) utvrdile da visina retka u Brevijaru iznosi oko 1,5 mm, a slova koja prelaze gornju crtu retka visine su od 2,5 do 2,75 mm.

Bakmazova iscrpna studija o grafiji naglašava međusobnu raznolikost i individualne crte pojedinih hrvatskih glagoljskih izdanja iz najstarijeg razdoblja, ali ih on zbog toga ne smatra izdvojenim pojavama, već plodom jedinstvene glagoljaške tradicije koja je svoju vitalnost i kreativnost dokazala prevladavanjem svake vrste zatvorenosti.

I. Bakmaz sastavio je i popis biblijskih čitanja, homilija i sermona što ih sadrži Brevijar iz 1491. godine (str. 123-135).

Na kraju knjižice nalazi se popis literature o prvotisku Brevijara, koji je sastavila A. Nazor (str. 136-138). Valja istaknuti kako se u knjižici uz radove nalaze i njihovi skraćeni prijevodi na njemački jezik (članke A. Nazor i J. Tandarića preveo je J. Reinhart, a članak I. Bakmaza prevela je G. Hantler-Bakmaz), te engleski prijevod sažetog teksta A. Nazor o Brevijaru (prevela S. Bičanić). Time ova publikacija postaje dostupna široj znanstvenoj i stručnoj javnosti.

Već iz ovoga letimičnog pregleda vidljivo je da knjižica uz Brevijar nije samo popratni priručnik, već svojevrsan pregled dosadašnjega proučavanja ovog Brevijara i još nekih najstarijih glagoljskih izdanja, rezime i cjelina koja zatvara jedan krug istraživanja o prvotisku Brevijara, ali bez sumnje potiče na daljnja izučavanja.

Na kraju recimo da je ovo vrijedno izdanje značajan dobitak za inkunabulistiku uopće, te za stručnu javnost - za slaviste, posebice kroatiste, povjesničare književnosti, jezikoslovce, za liturgičare, bibliiciste i dakako za bibliofile.

MARIJA-ANA DÜRRIGL

ZBORNİK RADOVA O ŠIMUNU KOŽIČIĆU BENJI, Urednički odbor: N. Kolumbić, M. Moguš, A. Nazor. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Razred za filološke znanosti. Znanstveni skupovi, Knjiga 1, Zagreb 1991, str. 243.

Prigodom 450. obljetnice smrti (1987.) senjsko-modruškoga biskupa, glagoljaškoga pisca i tiskara Šimuna Kožičića Benje održan je u travnju 1988. g. u organizaciji JAZU (danas HAZU) znanstveni skup *Šimun Kožičić Benja i njegovo doba*. Zbornik radova s toga skupa izlazi kao prva knjiga serije Znanstveni skupovi Akademijina Razreda za filološke znanosti.

U petnaest je objavljenih radova široko obuhvaćen život i rad Š. Kožičića. Kulturno-povijesnim okolnostima njegova života bavi se sedam radova.

Tako S. ANTOLJAK u članku *Šimun Kožičić Begna i njegovo doba* (11-25) daje pregled života modruškoga biskupa i razlaže porijeklo obiteljskoga imena *Kožičić* služeći se brojnim već objavljenim radovima i neobjavljenim arhivskim izvorima iz Historijskoga arhiva u Zadru, pa je članak vrijedan baš zbog njihova popisa.

J. KOLUMBIĆ u članku *Obitelj Benja kroz stoljeća* (93-102) na osnovi brojnih historijskih spisa i izvora donosi pojedinosti iz života razgranate zadarske obitelji *Benja* koja je uvrštena u razne dalmatinske plemićke rodovnike, a bila se raširila kako po Dalmaciji tako i po ostaloj Hrvatskoj, te Austriji i Italiji.

T. RAUKAR u članku *Zadar u doba Šimuna Kožičića Benje* (173-183) prikazuje Kožičićev život usko i djelatno povezan s poviješću Zadra i srednjovjekovne Hrvatske na prijelazu srednjovjekovlja i renesanse, prikazujući Kožičića kao čovjeka svog vremena i onoga koji djelujući u tom vremenu čini značajan korak prema novom doba.

O trima renesansnim nadgrobnim pločama porodice Benja, što se čuvaju u klausturu ugljanskoga frajevačkog samostana - a jedna je i našega Šimuna - o pozlaćenu kaležu što ga je vjerojatno biskup Š. Kožičić, bježeći iz Modruša od turske opasnosti, ponio sa sobom i kasnije poklonio Ugljanu, o Kožičićevu biskupskom portretu nevelike umjetničke vrijednosti iz Narodnoga muzeja u Zadru podrobno govori I. PETRICIOLI u članku *Tragom Šimuna Kožičića Benje u rodnom kraju* (151-160), s pet slikovnih priloga opisanih predmeta.